

УДК 711: 111.852

к. арх., доцент Осиченко Г.О.,
Полтавський НТУ імені Ю. Кондратюка

КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕСТЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ МІСТА

У статті проаналізовані когнітивні підходи до оцінки естетичних якостей міського середовища, що виникли в другій половині ХХ століття.

Ключові слова: когнітивний підхід, когнітивна карта, образ міста, естетичні якості.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття антропогенне середовище у світі переважає над природним, а населення більшості країн уже є городянами, тому проблема естетичної якості міського середовища виходить на перший план і стає актуальною. В епоху постмодернізму кардинально змінилися форми урбанізованих поселень (урбанізовані конгломерати, міські регіони). Простір міста здобуває все нові ускладнені риси, що утрудняє його безпосереднє сприйняття, приводить до фрагментарності, віртуалізації, суб'єктивізації образів міста й видозмінює поняття «доступності» міського простору. Усе це відображається й на візуальному сприйнятті міста: з безпосереднього, доступного оку, місто перетворюється в абстрактні схеми - у своєрідне символічне поле, де кожен суб'єкт вичерчує власні суб'єктивні карти свого міського простору. Дослідники звернулися до вивчення сприйняття людиною міста та впливу особливостей сприйняття на естетичні оцінки міського середовища. Серед зарубіжних досліджень можливо виділити кілька підходів до оцінки естетичних якостей міського середовища: еволюційний, когнітивний, нормативний, синтаксичний і семантичний. Когнітивний підхід, що неповно представлений у містобудівній теорії нашої країни, головну увагу приділяє процесу пізнання середовища при сприйнятті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Проведене дослідження є складовою частиною плану науково-дослідних робіт кафедри дизайну архітектурного середовища та містобудування ПолтНТУ з наукової проблеми „Оптимізація архітектурно-містобудівного середовища в природному доквіллі ” згідно плану, затвердженого Українською Академією архітектури (протокол №24 від 28.12.2000 р.)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До когнітивних підходів відносяться: теорія образу міста Кевіна Лінча, теорія міста колективної пам'яті М. Крістини Бойер, праці Джека Насара та численні дослідження ментальних карт міст. Когнітивні теорії виникли в другій половині ХХ століття внаслідок

розвитку досліджень зв'язків між психікою людини й пізнанням оточуючого середовища. У рамках цих теорій людина розглядається як думаюча, розуміюча, і аналізуюча, а емоції людини обумовлені реакцією на пізнавальні процеси (А. Бек, В. Вілюнас, У. Джемс, когнітивна фізіологічна теорія С.Шехтера, пізнавальна теорія емоцій М. Арнольда -Р. Лазауруса). Когнітивні підходи до оцінки середовища поєднує залежність естетичної оцінки від легкості орієнтації людини в місті й можливості чіткого й легкого пізнання міського середовища. Вони явилися відповіддю на виниклий інтерес до естетики міста, а метою досліджень було врахування естетичних переваг та інтересів городян при проектуванні.

Мета статті – розглянути когнітивні підходи до оцінки естетичної якості містобудівних об'єктів, що виникли в другий половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Рух і орієнтація в навколишньому середовищі - складні види пізнавальної діяльності людини. Щоб правильно зорієнтуватися, людина використовує відразу декілька когнітивних функцій: пам'ять, увага, сприйняття й навички прийняття рішень для вибору й використання численної інформації, що надається міським середовищем. Людиною використовується кілька стратегій для орієнтації при сприйнятті й пересуванні: 1) використання конкретних середовищних орієнтирів для руху (наприклад, біля церкви повернути ліворуч і т.д.); 2) використання відстаней і /або серій пересування без урахування конкретних орієнтирів (наприклад, йти прямо, потім повернути ліворуч, потім ще раз ліворуч і т.д.); 3) використання біологічного механізму «обчислення» або «шляхів інтеграції». «Шляхи інтеграції» - це первинний біологічний механізм орієнтації, який полягає в здібності мозку відслідковувати відстані й напрямки, щоб уявляти наше фактичне місце розташування стосовно первісної стартової точки пересування. Механізм «обчислення» спирається на безперервність інтеграції інформації організмом (вестибулярної, візуальної й т.д.), тобто одночасного визначення в якому напрямку ми рухаємося, з якою швидкістю і як довго. Дія механізму «обчислення» людини має певні територіальні обмеження. Здатність орієнтуватися в навколишнім середовищі є складним феноменом, однак, у знайомій або незнайомій обстановці ми орієнтуємося й досягаємо необхідного місця без особливих зусиль. Це можливо за рахунок двох різних поведінкових механізмів. Перший поведінковий механізм складається з виконання звичних маршрутів, таких як шлях до роботи або навчання, що ми здійснюємо *автоматично*, навіть, не замислюючись про навколишнє середовище і його орієнтири, оскільки все нам добре знайомо. Це подібно тому, як ми виконуємо після навчання й практики інші складні процедури, наприклад, їзду на машині або гру на музичному інструменті. Система пам'яті, що підтримує цей вид

автоматичної поведінки, називається *процедурною пам'яттю*. Другий поведінковий механізм складається з можливості досягнення будь-якого місця людиною в незнайомому середовищі, завдяки створенню ментальних уявлень про середовище. Ментальні представлення нового середовища включають не тільки запам'ятовування орієнтирів і визначних місць, але й запам'ятовування їхнього розташування стосовно один одного. Вони також спираються на попередній середовищній досвід. Це дозволяє людині уявляти своє фактичне місце розташування в середовищі та формувати нові маршрути. Це ментальне представлення середовища називається *когнітивною картою*, а система пам'яті, що підтримує цей тип орієнтаційної поведінки людини, є *просторовою пам'яттю*. Когнітивна карта міста формується в людини поступово в ході освоєння середовища. Чим більше часу людина освоює середовище, тим докладніше стає карта й точніше відображає всі просторові дані, і тоді рух по звичних маршрутах починає опиратися на процедурну пам'ять. Хоча обидва поведінкових механізми взаємозалежні, когнітивна карта є більш надійним інструментом для орієнтації, вона поєднує воедино рівень образу й рівень уяви, тому дозволяє досягти різних місць у будь-якій точці міського середовища незалежно від того, чи знайома місцевість для людини чи ні. Порушення в індивіда процедурної або просторової пам'яті приведе до труднощів або нездатності взагалі орієнтуватися в просторі.

Поняття «когнітивна карта» є центральним поняттям когнітивного підходу. Дослідження когнітивних карт міст беруть фактично свій початок із дослідження *К. Лінча* «Образ міста» [1]. Центральною естетичною якістю міського середовища є *уявленість* міста, можливість його усвідомити, «*imageability*» за К. Лінчем, властивості фізичного об'єкта, які надають йому високу ймовірність викликати сильний образ, яскраві враження в будь-якого спостерігача. До інших необхідних візуальних якостей середовища Лінч відносить *ясність прочитання (legibility)*; *структурність і пізнавасмість (identity)*. Основною концепцією підходу К. Лінча є поняття візуальної *структури* міського простору, а головним завданням виступає виявлення окремих компонентів цієї структури і їхньої значимості в жителів даного поселення. Лінч виділяє 5 структурних елементів образу міста: *границі, шляхи, райони, орієнтири й вузли*; а міський простір розглядає як візуальний синтез цих елементів. Як видно з перерахованих структурних елементів, при такому підході найбільш важливою для дослідника стає проблема *пізнавасмість* міського простору для соціальних суб'єктів, тобто можливість географічної орієнтації, легкого й комфортного «розпізнавання» смислів, закладених в окремі структурні елементи міста. Система міського простору здобуває певне суб'єктивне значення як практичний орієнтир із метою створення емоційного

комфорту. Співвіднесення колективного образу міста й предметної форми міста – свого роду картування, що дозволяє виявити групові образи міста, пріоритети в сприйнятті міського простору, а також виміряти ступінь емоційного комфорту городян. Це добре ілюструє дослідження К. Лінча, що вже стало класичним, при порівнянні двох американських міст Бостона й Лос – Анжелеса [1].

Дослідження естетичних якостей міст були розвинути в інших працях, серед яких великий інтерес представляють дослідження *Дж. Насара* [2,3]. Насар займався *оціночним аспектом образу міста*, стверджуючи, що людські почуття, емоції й соціальні значення є центральними в сприйнятті. Інакше кажучи, емоційний вплив на людину й формування асоціацій визначають оцінку візуального образу міста. На відміну від загальноприйнятої думки, що «краса перебуває в очах людини, що дивиться», Дж. Насар (1998) стверджує, що поняття краси є менш суб'єктивним, чим це прийнято вважатию. Навпаки естетичні переваги людей досить сталі й співзвучні. Оціночний образ міського середовища Насар ставить у залежність від його візуальної якості – «*likeability*» (буквально «здатність подобатися»). Аналізуючи колективні образи міст Ноксвілл і Чаттанугі (США), автор розвинув оціночну картографію міст, і ідентифікував властивості «*likeability*» (таблиця 1). Це наступні ознаки середовища *:

Таблиця 1

Середовищні ознаки «<i>likeability</i>» по Дж. Насару [2,3]	
<i>Природність</i>	перевага або наявність природних компонентів (рослинність, вода, гори й т.д.);
<i>Гарний догляд</i>	достатнє обслуговування будинків і просторів, що забезпечує їх задовільний візуальний, технічний і санітарний стан;
<i>Відкритість просторів</i>	забезпечення зв'язку з навколишнім середовищем; наявність можливостей візуального огляду панорам, виразних перспектив міста; наявність відкритих площ і відкритих і напіввідкритих міських і природних пейзажів;
<i>Історична значимість</i>	виражається в естетичній перевазі людьми історичних місць і будинків перед сучасними;
<i>Упорядкованість, чіткість</i>	виражається в ступені зв'язаності й організованості елементів між собою, зв'язаності з навколишнім середовищем
<i>Складність</i>	Включає розмаїтість, візуальне багатство, інформаційну насиченість елементів

* Ці ознаки підтверджено й подальшими дослідженнями різних авторів, наприклад, Margaret A. McOmish, Pascale G. Quester, *The University of Adelaide, Австралія, 2003-2004pp.*

Щоб досягти реалізації ознак «likeability» у міському середовищі Насар дає наступні рекомендації до підвищення якості міських пейзажів: *широке введення природних компонентів у простір і природних матеріалів у будинки й благоустрій; помірна складність; висока впорядкованість, чіткість і сумісність частин і цілого; створення оглядових видових площадок, точок та відкритих площ певного розміру; легкість догляду й обслуговування; збереження історичного середовища.*

Дж.Насаром досліджено, що можливо викликати різні емоції в людей при сприйнятті привабливих пейзажів, насамперед, збудження або розслаблення, а також формування у пейзажа іміджу високого соціального статусу (таблиця 2).

Засоби формування різних емоційних вражень у міських пейзажах по Дж. Насару

Таблиця 2

<i>Пейзажі, збуджують активізують (excitement)</i>	<i>що і</i>	<i>Розслаблюючі, заспокійливі пейзажі (relaxation)</i>	<i>Репрезентативні пейзажі (high status)</i>
Домінування елементів	штучних	Домінування елементів	Добре збережені й організовані природні елементи, регулярні прийоми озеленення
Високий рівень складності й розмаїтості	рівень	Високий рівень зв'язаності елементів	Відкриті великі площі і простори
Контраст форм, розмірів, кольору й світла		Побудовані або організовані елементи, які відкривають види на природне оточення, або пам'ятні історичні пейзажі	Великі будівлі історичних стилів (наприклад, респонденти в США вибирали будівлі колоніального і Тюдоровського стилів)
Висока швидкість руху й високий темп діяльності			Багатство декору і благоустрою

Дж. Насар також виділяє два типи естетики міських пейзажів, це формальна естетика й символічна естетика. Формальна естетика середовища включає форму, пропорції, ритм, масштаб, складність, колір, світло й тінь, упорядкованість і ієрархію, просторові відносини елементів, і т.д. У результаті

досліджень із формальних властивостей були виявлені генеральні, які сприяють естетичним перевагам людей. До них належать: 1) *складність*; 2) *упорядкованість* (включає єдність, порядок і ясність прочитання); 3) *відгородженість* (можливість візуально виділити елемент як композиційно цілісну частину загального цілого; може включати відкритість, просторовість, інтенсивність і таємничість). У символічній естетиці середовища до істотних ознак віднесено: а) *природність*; б) *інтенсивність використання*; в) *необхідний догляд*; г) *значення*; д) *стиль* [2,3]. Подальші дослідження дозволили виявити наявність порогу складності середовища, після якого ця ознака перетворюється в негативну.

До когнітивних підходів також відносять і *теорію міста колективної пам'яті М. К. Бойєр*, у якій використовується динамічна модель міста [4]. «Міста існують століттями, і хоча їх назва не змінюється, в історичній ретроспективі фізична структура міста постійно розвивається, деформується й адаптується до нових умов і потреб. Вимоги й тиск соціальної дійсності постійно зачіпають матеріальну організацію міста, і все ж місто залишається театром нашої пам'яті» [4, с. 31]. Також К.М. Бойєр підкреслює значення у формуванні образу міста всього комплексу його культурної цілісності: театри, музеї, панорами й пейзажі, будівлі й споруди, карти, фото та зображення міських пейзажів. У своїй праці Бойєр описує низку візуальних моделей, за якими міські пейзажі формувалися й планувалися в історії містобудування. Перша з моделей притаманна історичним містам до ХХ століття, це *місто як твір мистецтва*. Друга модель характерна для сучасних міст, це *місто як панорама*; третя модель характерна для постмодерністського міста, це *місто як видовище* (табл. 3).

Висновок. У ході зазначених досліджень доведено:

- 1) естетичне сприйняття міста пов'язано з процесом створення когнітивної карти міста, виявленням структурних елементів образу міста;
- 2) людина дає негативну естетичну оцінку міському середовищу, якщо воно є нелегким у пізнанні та орієнтації;
- 3) колективна когнітивна карта міста, що відрізняється від реальності й має велику кількість «білих плям», свідчить про неупорядковане естетично невиразне місто;
- 4) естетичні переваги історичного середовища підтримуються також за рахунок прийнятної для людини візуальної моделі, покладеної в основу формування історичних міст.

Когнітивний підхід також дає можливість визначити загальні ознаки матеріальних елементів міста, що отримують позитивну естетичну оцінку людей. К. Лінч головну увагу приділяв об'єктивним елементам структури

міського середовища, що полегшують пізнання міста. Подальші дослідження розширили поняття процесу пізнання від пізнання фізичних особливостей і географічної орієнтації до орієнтації людини в часі, історії, культурі й прийнятій системі цінностей, до ідентифікації соціо- культурних значень містобудівних об'єктів (К.М. Бойер) і якісної оцінки структурних елементів міста (Д. Насар).

Характеристика візуальних моделей сприйняття міст
(за матеріалами М.К. Бойер [4])

Таблиця 3

Візуальна модель міста	Характеристика моделі
Місто як твір мистецтва	Картинне сприйняття міського пейзажу. Рами картин відмежовували з міського середовища твори мистецтва - ансамблі, фіксували на них увагу, у той же час, об'єднуючи окремі картини в чіткій просторовий порядок і забезпечуючи візуальну єдність міста. Рами картин вибирали й сюжет твору: міська історія, історія нації й країни. Місто прочитувалося як ілюстрована книга шедеврів. Сузір'я ілюстрованих образів і театральних декорацій міста укріпляли церемоніальний етикет, нагадуючи про тріумфи й героїзм, виховували й піднімали естетичні смаки й мораль городян.
Місто як панорама	Місто являє собою відкриту, експансивну панораму, що перетворює простір і час, і породжує сучасні засоби пересування. Новий досвід руху через місто стирає традиційний зміст міста як ілюстрованої книги, оскільки міський пейзаж був перетворений у ланцюжок скороминутих вражень і миттєвих зустрічей. Візуальна цілісність міста розпадається на калейдоскопічне розташування зорових образів, форм і міських пейзажів. Відсутність фіксованого змісту міських пейзажів. Можливість сприйняти місто цілком тільки з висоти пташиного польоту
Місто як видовище	Зорова модель запозичена з кіноіндустрії й комп'ютерної візуалізації. Ефемерне мелодраматичне видовище. Ефекти монтажу різних сцен, перегони в часі й просторі, візуальна агресія реклами, скла й дзеркал. Сполучення високого й низького мистецтва, справжнього й віртуального. Місто - незапрограмоване спонтанне видовище, гігантський список ілюзорних форм, фантастичних композицій і мнимих асоціацій.

Когнітивний підхід спирається на психобіологічні особливості когнітивно- перцептивного апарата людини, тому в дослідженнях виявляються

загальні для всіх людей закономірності естетичних переваг при сприйнятті міського середовища. Це й обумовлює значимість підходу й плідотворність його подальшого розвитку.

Перспективу подальших досліджень становить вивчення еволюції когнітивного підходу в оцінці естетики міста.

Закінчення буде.

Література

1. Линч К. Образ города: Пер. с англ. В. Л. Глазычева / Под ред. А. В. Иконникова./ Линч К. - М.: Стройиздат, 1982. - 328с.
2. Jack L. Nasar. Adult Viewer's Preferences in Residential Scenes: A Study of the Relationship of Environmental Attributes to Preference/ Jack L. Nasar // Environment and behavior. - 15, no 5 (september 1983). – p. 589-614.
3. Jack L. Nasar . The Evaluative Image of the City/ Jack L. Nasar- Sage Publications,1988. – 182p.
4. M. Christine Boyer.The City of Collective Memory: its historical imagery and architectural entertainments / M. Christine Boyer. - Massachusetts Institute of Technology,1994. – 560p.

Аннотация

В статье проанализированы когнитивные подходы к оценке эстетических качеств городской среды, которые возникли во второй половине XX столетия.

Ключевые слова: когнитивный подход, когнитивная карта, образ города, эстетические качества.

Annotation

The article analyzes the cognitive approaches to evaluating the aesthetic qualities of the urban environment that emerged in the second half of the twentieth century.

Keywords: cognitive approach, cognitive map, the image of the city, the aesthetic quality.